

STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

Reaktivitás és aktivitás: Nógrád és Heves megye forradalmai 1956-ban^{*}

Bevezetés

Az 1956-os forradalom vidéki eseménytörténetének kutatása az utóbbi évtizedekben jelentős eredményeket ért el, ugyanakkor számos kérdés továbbra is vizsgálatra szorul. A helyi társadalom reakciója, a forradalmi bizottságok megszerveződésének körülményei, azok összetételének vizsgálata, valamint az események lefolyásának sajátosságai azt mutatják, hogy a forradalom vidéki dinamikája korántsem tekinthető homogénnek. Heves és Nógrád megye példája különösen jól illusztrálja, hogy a lokális közösségek viszonyulása a forradalomhoz eltérő mintázatokat követett, ami a térség társadalmi, gazdasági és politikai sajátosságaiból fakadóan meghatározó tényezővé vált. Jelen tanulmány a két megye forradalmi eseményeit az aktivitás és reaktivitás kettősségének keretében vizsgálja.

Heves megye településein a forradalmi mozgalmak jellemzően belső indítatásból bontakoztak ki. Elsősorban Eger, de Gyöngyös vagy Hatvan forradalmi bizottságai is nem csupán reagáltak a fővárosból érkező hírekre, hanem önálló szervezőerőként, a helyi társadalom problémáira és igényeire reflektálva fogalmazták meg követeléseiket. Ez a kezdeményező jelleg nemcsak a szervezeti struktúrák gyors létrejöttében, hanem a szimbolikus cselekedetek – például szobordöntések, iratmegsemmisítések – intenzitásában és értelmezésében is tetten érhető.

Ezzel szemben Nógrád megye forradalmi eseményeit inkább a reaktivitás jellemezte. A salgótarjáni, kisterenyei vagy nagybátonyi megmozdulások sok tekintetben a Budapestről és Miskolcra érkező információk és minták nyomán bontakoztak ki. Ez a külső impulzusokra épülő mobilizáció azonban nem egyenlő a passzivitással: a megye ipari központjainak munkássága – különösen Salgótarjánban – rendkívül szervezetten és határozott követelésekkel lépett fel, aminek súlyos, országos jelentőségű következményei is lettek. A reaktivitás ebben az értelemben nem cselekvésképtelenséget, hanem a forradalmi akciók külső impulzusokra épülő dinamikáját jelenti.

^{*} „A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

A két megye összehasonlító vizsgálata több olyan motívum feltárását teszi lehetővé, amelyek meghatározó szerepet játszottak a forradalmi események kibontakozásában, és amelyek mentén a lokális sajátosságok egyértelműen kirajzolódnak. Az erőszak és rongálás mintázatai Hevesben kevésbé volt jellemzőek, a hangsúly inkább a szimbolikus, a hatalommal való szakítást kifejező cselekedeteken volt, míg Nógrádban a fegyveres konfliktusok – különösen a salgótarjáni sortűz – a forradalom egyik legdrámaibb epizódját eredményezték. Az irat- és könyvégetések gyakorlata, amely a rendszer legitimitásának megkérdőjelezését és a múlt radikális elutasítását fejezte ki, bár mindkét megyében előfordult, a mögöttes motivációk és a résztvevők társadalmi összetétele jelentős eltéréseket mutat.

A forradalmi bizottságok vezetőrétegének összetétele jól tükrözi a helyi társadalom szerkezetét. Hevesben a paraszti és értelmiségi rétegek domináltak, míg Nógrádban a munkásság meghatározó szerepe érvényesült, ami a megye ipari karakteréből következett.

A megtorlás sajátos vonásai mindkét térségben súlyos következményekkel jártak, ám eltérő mintázatokat követtek. Míg Hevesben inkább az egyéni felelősségre vonás és peres eljárások domináltak, addig Nógrádban a kollektív traumát okozó sortűz és annak utóélete vált meghatározó emlékezeti elemévé.

Az aktivitás–reaktivitás dimenzió mentén végzett elemzés tehát nem pusztán tipológiai keretet ad a forradalmi események leírásához, hanem hozzájárul a helyi társadalmak cselekvési mechanizmusainak mélyebb megértéséhez is. Ez a megközelítés rámutat arra, hogy a forradalom vidéki története nem értelmezhető csupán a fővárosi események leképezéseként. Heves példája az autonóm politikai cselekvés és követelismegfogalmazás lehetőségét, míg Nógrád a külső hatásokra épülő, de szervezett és erőteljes reakciók logikáját demonstrálja.

A tanulmány célja, hogy e két eltérő mintázat párhuzamos bemutatásával árnyalja a forradalom vidéki folyamatainak historiográfiai értelmezését, és hozzájáruljon ahhoz a párbeszédhez, amely az 1956-os eseményeket nem kizárólag politikai vagy eseménytörténeti síkon, hanem társadalomtörténeti és mentalitástörténeti kontextusban is vizsgálja.

Heves és Nógrád társadalmi és gazdasági helyzete az 1956-os forradalom előtt

Heves megye

Heves megye a kiegyezést követően – a közigazgatási reformok nyomán – a polgári állam modernizációs folyamataiba szervesen bekapcsolódott. A társadalom szerkezete ugyanakkor továbbra is agrárjellegű maradt: a nagybirtokok és középbirtokok dominanciája

mellett számottevő volt a kisbirtokos és zsellérnépesség aránya. A mezőgazdasági termelés meghatározó ágazatai közé tartozott a gabonatermesztés, a szőlő- és bortermelés, valamint az állattenyésztés, amelyek a helyi piacok mellett országos értékesítési láncokba is bekapcsolódtak.

A népesség döntően magyar anyanyelvű volt, kisebb arányban zsidó közösségek is jelen voltak, amelyek jelentős szerepet játszottak a kereskedelmi hálózatok és a helyi iparosodási kezdeményezések működtetésében. A megye urbanizációs gócpontjai, Eger és Gyöngyös, a dualizmus évtizedeiben kulturális és gazdasági értelemben is megerősödtek, miközben az infrastruktúra – különösen a vasúti hálózat kiépítése – a megyét az ország gazdasági vérkeringésébe fokozatosan integrálta.¹ Az első világháború és a trianoni békeszerződés súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel járt Heves megye számára. Bár a területi veszteségek a megyét kevésbé érintették, a piacok beszűkülése és a mezőgazdasági árak instabilitása érezhető gazdasági visszaesést eredményezett.

A Horthy-korszak gazdaságpolitikája – különösen a földreform részleges végrehajtása – mérsékelte a társadalmi feszültségeket, de nem szüntette meg a paraszti rétegek földhiányát és a bér munkások kiszolgáltatottságát. Eger továbbra is a megye szellemi és igazgatási központja maradt, ahol az oktatási és kulturális intézmények fejlődése hozzájárult a helyi értelmiség megerősödéséhez. Ugyanakkor a megye kisebb településeinek társadalmi mobilitás továbbra is korlátozott maradt, és a modernizációs folyamatok lassabban érvényesültek.²

A második világháború idején Heves megye lakossága súlyos veszteségeket szenvedett el, különösen a zsidó közösségek deportálása révén, ami nemcsak demográfiai, hanem gazdasági szempontból is jelentős veszteséget jelentett. Az 1945 utáni években a földosztás és a későbbi kollektivizálási hullámok alapvetően átalakították a birtokviszonyokat és a termelési rendszereket.³ Az államosítások és a termelőszövetkezetek létrehozása a mezőgazdasági termelés szerkezetét radikálisan módosították, miközben a parasztság jelentős része ellenállással reagált a központi politikai nyomásgyakorlásra.⁴

Nógrád megye

Nógrád megye a dualizmus idején sajátos fejlődési pályát járt be: a hagyományos agrárstruktúra mellett korán megjelentek az iparosodás jelei, elsősorban a szénbányászat révén. Salgótarján és a környező települések a századfordulóra ipari centrumokká váltak, amelyek munkaerővonzó képessége jelentős társadalmi átrendeződést idézett elő. A bányákba és kohászati üzemekbe érkező munkásságból fokozatosan kialakult az a réteg, amely a megye későbbi politikai és társadalmi folyamataiban is meghatározó szerepet játszott.

¹ Nagy 1978: 278–291.

² Nagy 1978: 306–345.

³ Nagy 1971: 7–40.

⁴ Varga 2021: 43–46.

A megye etnikai szerkezete heterogénebb volt Hevesnél: a magyar többség mellett jelentős szlovák ajkú népesség is élt a területen, ami a kulturális sajátosságokra és a közösségi kohézióra is hatással volt.⁵ Az első világháború és Trianon Nógrád megye gazdasági szerkezetét alapvetően megrendítette. A megye északi részei Csehszlovákiához kerültek, ami a gazdasági kapcsolatok megszakadását és a munkaerőpiac átrendeződését eredményezte. A két világháború között a bányászat továbbra is meghatározó maradt, ugyanakkor a gazdasági válság időszakában a munkanélküliség és a szociális feszültségek fokozódtak. A munkásság körében ekkoriban kezdtek erőteljesebben szerveződni a szakszervezetek és a baloldali mozgalmak, amelyek a későbbi politikai események előzményeit jelentették.

A háború évei Nógrád számára is súlyos veszteségeket hoztak, de a szakmunkás réteget ezt kevésbé érintette, hiszen munkájuk fontos volt a hadigazdaság számára, így csak későn vagy egyáltalán nem sorozták be őket a hadseregbe.⁶

Az 1945 utáni években azonban a megye gyors ipari fejlődésnek indult. Az államosítás és a tervgazdálkodás keretében a bányászat és a nehézipar központi szerepet kapott, Salgótarján pedig regionális ipari központtá vált. Ez a folyamat a társadalmi szerkezetben is radikális változásokat idézett elő: a munkásság aránya jelentősen megnőtt, a hagyományos falusi közösségek fokozatosan átalakultak, és új szociális konfliktusok keletkeztek.⁷

Heves és Nógrád megye története 1867 és 1956 között jól példázza a magyar vidéki társadalom sokszínű átalakulásait. Míg Heves megye fejlődése a mezőgazdasági alapú gazdasági modellre és a lassabb modernizációs folyamatokra épült, addig Nógrád gyors iparosodása a társadalmi mobilitás új formáit és sajátos politikai-társadalmi dinamikát hozott létre. A második világháború utáni években mindkét megyében radikális változások következtek be: a földreform, az államosítás és a kollektivizálás alapjaiban alakította át a gazdasági szerkezetet és a társadalmi viszonyokat. E folyamatok közvetlen előzményei és hatásai nagyban hozzájárultak azokhoz a társadalmi és politikai feszültségekhez, amelyek 1956 őszén a forradalmi eseményekben öltöttek testet.

A forradalom eseményeinek alakulása a két megyében

Mindkét megye eseményeinek menetében fontos szerepet játszottak a fővárosi történések. A budapesti diák- és értelmiségi tiltakozás hírei, a rádió közleményei, majd a fegyveres konfliktusok és a politikai váltás ígérete gyorsan elérték a térségeket. A két megye azonban – ahogy már korábban szó volt róla – más társadalmi-gazdasági szerkezetű volt, ami azonnal rányomta bélyegét arra, hogyan zajlott le a forradalom.

⁵ Szabó – Horváth 1969: 62–97.

⁶ Molnár – Szomszéd 1970: 7–50.

⁷ Jakab 1971: 9–41.

Heves megyében a forradalmi hangulat korábban és kezdetben szervezettebb formában bontakozott ki. A hírek gyorsan eljutottak a helyi közösségekhez, és már október 25–26-án több településen megindultak a szervezkedések, a gyűlések, és sor került a követelések megfogalmazására. Az aktív kezdeményezők között értelmiségiek, közalkalmazottak, tanítók, valamint diákok és fiatal munkások is voltak. Az egri értelmiségi körök például már október 25-én megszervezték az első nyilvános gyűléseket, és konkrét javaslatokat fogalmaztak meg a helyi gazdasági, társadalmi és politikai problémák kezelésére.⁸ Heves megye aktív szerepvállalása nemcsak a korai mozgósításban, hanem a helyi követelések hangsúlyos megfogalmazásában is megnyilvánult. Sok településen – például Gyöngyösön, Hatvanban, Péterváráján vagy Egerben – nem csupán a politikai szabadságjogok visszaállítását, hanem konkrét helyi ügyek rendezését is követelték. A demonstrálók a főiskolai autonómia helyreállítását, a helyi kulturális élet felszabadítását, változásokat a helyi politikai vezetésben, valamint a szovjet szobrok és utcanevek eltávolítását tüzték a zászlajukra.⁹ Az értelmiség és a parasztság együttműködése sajátos színezetet adott a hevesi eseményeknek: a falusi gyűlések és városi demonstrációk során gyakran közösen fogalmaztak meg helyi követeléseket.

Nógrád megyében ezzel szemben a tiltakozási hullám később, csak október 27-én indult el.¹⁰ Az első nagyobb gyűléseket és tüntetéseket a salgótarjáni bányászok, majd a kisterenyei és más ipari települések munkásai szervezték, jellemzően a miskolci és budapesti események hatására.¹¹ A kezdeti késlekedés részben a megye ipari jellegéből fakadt: a munkások szervezetei erőteljesen kötődtek az állami struktúrákhoz, így a mozgósítás is lassabban indult el, és kezdetben inkább a központi jelszavak és követelések átvételére szorítkozott. A megyében a követelések kezdetben általános politikai jellegűek voltak: a szovjet csapatok kivonása, a többpártrendszer helyreállítása és a sajtószabadság biztosítása szerepelt az első nyilatkozatokban.¹² A helyi problémák – például a bányászok rossz munkakörülményei, az üzemek elavult infrastruktúrája vagy a lakhatási gondok – csak később, a munkástanácsok megerősödésével kerültek előtérbe.¹³

Összességében elmondható, hogy Heves és Nógrád megye forradalmi eseménytörténetének összevetése jól mutatja, hogy a társadalmi és gazdasági szerkezet alapvetően meghatározta a forradalom helyi arcát. Heves aktív, kezdeményező szerepe azt bizonyítja, hogy a helyi problémák és sérelmek erőteljes katalizátorként hatottak, míg Nógrád reaktív hozzáállása a munkásság szervezeti kötöttségeivel és a helyi önálló kezdeményezés korlátozottságával magyarázható. Ez a különbség nemcsak az események menetében, hanem a későbbi megtorlások intenzitásában és irányultságában is tükröződött, tovább árnyalva az 1956-os forradalom regionálisan eltérő történetét.

⁸ Bán 2006: 114.

⁹ Bán 2006: 115.

¹⁰ Á. Varga 1996: 16.

¹¹ Á. Varga 1996: 16–18.

¹² Á. Varga 1996: 19.

¹³ Á. Varga 1996: 22–23.

Erőszakos események

Az 1956-os forradalom Heves és Nógrád megyei eseménytörténetének egyik leg-szembevetőbb fejezetét az erőszakos cselekmények jelentik, amelyek nemcsak a helyi közösségek mindennapjait forgatták fel, hanem mély nyomokat hagytak a kollektív emlékezetben is. Bár a két megye forradalmi folyamatai eltérő dinamizmust mutattak, az erőszak formái és intenzitása mindkét térségben meghatározóvá vált, és szorosan összefüggött a társadalmi feszültségekkel, a helyi hatalmi viszonyokkal, valamint az országos események alakulásával.¹⁴

Heves megyében az erőszakos események korábban, már a forradalom első napjaiban megjelentek, de ugyanakkor inkább szimbolikus jellegűek voltak. A városi és falusi közösségekben sok helyen a helyi tanácsok vezetői, a rendőrség és az ÁVH emberei váltak célpontokká, és több településen, például Nagyúton,¹⁵ Mezőtárkányban¹⁶ vagy Füzesabonyban¹⁷ komoly feszültség alakult ki, amikor a feldühödött tömeg számonkérte ezeket a személyeket a korábbi tevékenységük miatt. Több ÁVH-s tiszt és pártfunkcionárius vált lincselések áldozatává, ami jól mutatja, hogy a társadalomban felgyülemlett sérelmek miként törtek a felszínre a forradalom napjaiban. Ugyanakkor a megye nagy részén az önszerveződő forradalmi bizottságok és nemzetőrségek viszonylagos rendet tudtak fenntartani, ami mérsékelte a vérontás mértékét.

Nógrád megye eseményei más logika mentén bontakoztak ki, ami részben a térség reaktív jellegével magyarázható. Mivel a tüntetések és gyűlések csak október 27-én indultak el, a forradalom első napjait a várakozás és a hírekre adott késleltetett reakciók jellemezték. Az erőszakos cselekmények ezért később, de sokkal koncentráltabban jelentek meg. Itt jóval nagyobb számban találunk fizikai bántalmazásokat, valamint itt már a forradalom ideje alatt is történtek halálos kimenetelű összetűzések. Csécsén október 27-én ismeretlen személyek bántalmazták a helyi tanács végrehajtó bizottságának elnökét, Hényel Sándort.¹⁸ November 3-án Hasznoson tisztázatlan körülmények között elsült a nemzetőri feladatát ellátó Illés László fegyvere, aminek következtében Tóth István elhunyt.¹⁹ November 14-én Ipolytarnócon komoly fegyveres harc alakult ki a laktanya ostroma közben. Az összetűzésben Albert Pál Gyula életét veszítette, majd az ostromló karhatalmisták társuk elvesztése miatt Litke felé elhagyták a települést.²⁰ December 6-án Zagyvapálfaván néhány helyi lakos eltorlaszolta a Balassagyarmat felé vezető utat, mert az az egyébként téves hír kelt szárnyra, hogy a rendőrség őrizetbe vett néhány diákot, és őket szállítja a városba. Ekkor haladt arra egy Salgótarjánba

¹⁴ Gyebnár 2018.

¹⁵ Bán 2006: 22.

¹⁶ Bán 2006: 288.

¹⁷ Bán 2006: 14.

¹⁸ Á. Varga 1996: 188.

¹⁹ Á. Varga 1996: 193.

²⁰ Á. Varga 1996: 260.

igyekvő, fegyvereket szállító gépkocsi, amely nem állt meg a forradalmárok felszólítására. Ekkor Rusznyák László felugrott az autóra, majd meglőtte Kabók István rendőrt, aki a karján szenvedett sérüléseket.²¹ December 9-én, a hajnali órákban Nógrádon ismeretlen személyek belőttek Ballon Elemér vb-titkár lakásába, aki azonban nem szenvedett komoly sérüléseket.²²

A különbségek ellenére közös vonás mindkét megye esetében, hogy a forradalom leverését követő hetekben a hatalom erőszakos eszközökkel kívánta megtörni a társadalmi ellenállást, amelynek tragikus példái a salgótarjáni (december 8.) és az egri (december 11–12.) sortűzek. Mindkét esetben fegyvertelen, jobbára munkásokból, diákokból és civilekből álló tömeg vált a karhatalom és a szovjet katonák célpontjává. Salgótarjánban több mint negyven,²³ Egerben pedig legalább két ember vesztette életét.²⁴ Ezek a véres események világosan jelezték az új politikai vezetés szándékát: a legkisebb engedetlenséget is könyörtelenül megtorolják, hogy elrettentsék a lakosságot a további tiltakozásoktól. A sortűzek így nem csupán helyi tragédiák voltak, hanem országos üzenetet is hordoztak, ami a félelem légkörének megszilárdulását, a nyílt ellenállás végét és a megtorlás rendszerének kezdetét jelentette.²⁵

A korábbi gondolatokat összefoglalva elmondhatjuk, hogy az erőszakos események megyei különbségei is szorosan összefüggtek a reaktivitás és aktivitás dimenziójával. Heves megyében az aktív kezdeményezések és a helyi követelések korai megfogalmazása lehetővé tette, hogy a forradalmi bizottságok viszonylag gyorsan megszilárdítsák pozícióikat, és ezzel valamelyest korlátozzák az erőszakot. Nógrád megyében viszont a reaktív, késleltetett mobilizáció miatt a hatalmi úr hosszabb ideig tartott, és a központi irányítás visszaállítására tett kísérletek sokkal hevesebb, gyakran véres összecsapásokba torkolltak. Az erőszakos események Heves és Nógrád megyében eltérő módon, de hasonló logika mentén alakultak: a politikai rendszer összeomlása, a társadalmi feszültségek felszínre törése és a fegyverek hirtelen hozzáférhetősége olyan dinamikát indított el, amely a forradalom egyik legtragikusabb vonásává vált. Míg Hevesben az aktivitás gyorsabb konszolidációt és mérsékeltebb vérontást hozott, Nógrádban a reaktív folyamatok súlyosabb tragédiákat és mélyebb társadalmi sebeket eredményeztek.

²¹ Á. Varga 1996: 122.

²² Á. Varga 1996: 229.

²³ Á. Varga 1996: 41.

²⁴ Bán 2006: 33.

²⁵ Berki 2007: 25–33.

A rongálás motívuma

A forradalom napjaiban Heves és Nógrád megye településein egyaránt megfigyelhető volt a szimbolikus erőszak jelensége, amely a fennálló rendszer tárgyi és eszmei reprezentációinak megsemmisítésében nyilvánult meg. A rongálások, szobordöntések és szovjet szimbólumok eltávolítása nem pusztán spontán indulatkitörések voltak, hanem mélyebb társadalmi üzenetet hordoztak. Ezekben az akciókban sűrűsödött össze a diktatúrával szembeni gyűlölet, az évek óta felgyülemlett feszültség, valamint a szabadság és a nemzeti függetlenség iránti vágy.²⁶ Bár a két megye eseménytörténete több ponton eltért, a rongálások és szimbolikus cselekedetek (1. ábra) közös vonásaik révén jól mutatják, hogy a helyi társadalmak miként élték meg a forradalom radikális változásigérteit.

Heves megyében a mozgalmak kezdetétől fogva hangsúlyosan jelentek meg a szimbolikus akciók. Egerben már október 26-án eltávolították a vörös csillagot a városi tanács épületéről, majd a tömeg célba vette a közigazgatási hivatalokban őrzött kommunista jelképeket és iratokat is. Még ugyanezen a napon ledöntötték a Népkertben (ma: Érsekkert) lévő szovjet katonaszobrot, és sor került a Vorosilov téren (ma: Pyrker tér) lévő szovjet emlékmű lebontására, majd a tömeg a főiskola épületéhez vonult, ahol eltávolították a Líceum tetejéről a vörös csillagot.²⁷ A kisebb városokban – például Gyöngyösön és Hatvanban – a tömeg szintén ledöntötte a kommunista jelképeket, plakátokat, és több helyen a párházak épületeit is feldúlták. Ezek az akciók nem pusztán a düh vagy a bosszú gesztusai voltak: a résztvevők sokszor tudatosan fogalmazták meg, hogy az elnyomás szimbólumaitól akarnak megszabadulni, és ezzel a közösségi terek megtisztítását a politikai újjászületés előfeltételének tekintették.²⁸

Nógrád megyében a folyamat hasonló mintát követett, de későbbikezdettel és gyakran visszafogottabb intenzitással. Salgótarjánban és a nagyobb ipari központokban csak október 28–29-én kezdődtek a szimbolikus akciók, amikor a munkások és fiatalok tömege ledöntötte a párházakról a vörös csillagokat, megrongálta a Rákosi- és Sztálin-portrékat, valamint elégette a pártiratokat.²⁹ Kisterenyén és Pásztón a tömeg szintén a köztéri szobrok, az emléktáblák és a pártjelképek ellen fordult.³⁰ Az események reaktív jellegét jól mutatja, hogy a legtöbb ilyen akcióra a budapesti és miskolci hírek nyomán, illetve a helyi forradalmi bizottságok megalakulása után került sor, nem pedig azok katalizátoraként.

A szimbolikus erőszak ezen cselekedetei jól illeszkednek a magyar történelem korábbi példáihoz. Már az 1848–49-es forradalom idején is gyakori volt

²⁶ Szerencsés 2023.

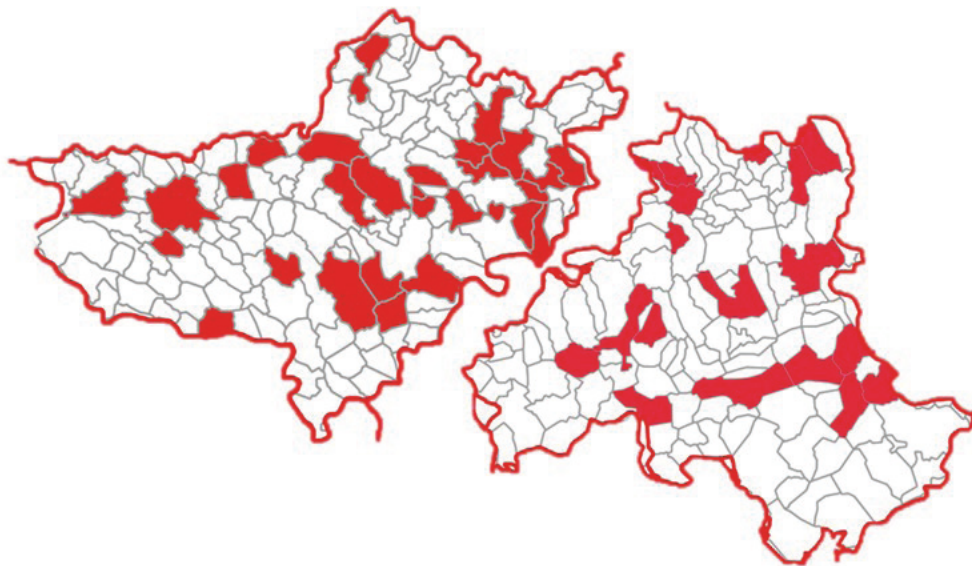
²⁷ Bán 2006: 11.

²⁸ Bán 2006: 15–17.

²⁹ Á. Varga 1996: 17.

³⁰ Á. Varga 1996: 79, 175.

a Habsburg-hatalmat megtestesítő címerek, szobrok és uralkodói jelképek megsemmisítése. A Tanácsköztársaság bukása után szintén sor került a kommunista jelképek eltávolítására, míg a Horthy-korszak alatt a baloldali szimbólumok visszaszorítása volt jellemző.³¹ Az 1956-os események ebből a szempontból nem teljesen újak, de jelentőségük abban áll, hogy széles társadalmi rétegek számára kínáltak lehetőséget a rezsimmel szembeni kollektív fellépésre és a politikai ellenállás látványos kifejezésére. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a cselekedetek nem csupán destruktív indulatkitörések voltak, hanem szimbolikus jelentőségük révén aktív politikai állásfoglalásként is értelmezhetők. A vörös csillagok eltávolítása, a Rákosi-portrék összetörése vagy a szovjet emlékművek megrongálása mind azt a reményt tükrözte, hogy a lakosság megszabadulhat a diktatúra jeleitől, és saját, független jövője felé léphet. Ez különösen szembetűnő Heves megyében, ahol a korai és aktív szimbolikus akciók azt mutatják, hogy a helyi társadalom gyorsan felismerte a forradalom nyújtotta lehetőséget a politikai nyilvánosság újrateremtésére. A két megye eseményeinek összevetésében tehát jól kirajzolódik a reaktivitás-aktivitás dimenziója. Hevesben az akciók sokszor kezdeményező jelleggel bírtak, helyi követeléseket fejeztek ki, és hozzájárultak a forradalmi szerveződések megerősödéséhez. Nógrádban ezzel szemben inkább a budapesti és miskolci események nyomán bontakoztak ki hasonló cselekedetek, a helyi társadalom pedig sokszor reagált a már megindult országos folyamatokra.

1. ábra: Az elkövetett rongálások Nógrád (bal) és Heves (jobb) megyében
A szerző készítette, a térkép alapja: OpenStreetMap

³¹ Pótvó 2001: 219–244.

Az 1956-os rongálások és szobordöntések tehát nem egyszerűen a rendszerellenes indulatok lecsapódásai, hanem a közösségi identitás újradefiniálásának fontos aktusai voltak.³² A tér „megtisztítása” a szovjet és kommunista szimbólumoktól nemcsak a múlt elutasítását, hanem a jövő felé fordulást is kifejezte, és olyan kollektív élményt teremtett, amely hosszú időre meghatározta a helyi társadalmak emlékezetét. Az, hogy ezek a jelképes cselekedetek a megtorlások éveiben a hivatalos diskurzusban „barbár vandalizmusként” jelentek meg, csak tovább erősítette a társadalmi emlékezetben betöltött ellenállási szimbolikájukat.³³

Irat- és könyvégetések

Az 1956-os forradalom napjaiban Heves és Nógrád megyében egyaránt megfigyelhető volt az irat- és könyvégetések gyakorlata, amely szorosan kapcsolódott a rendszerrel való leszámolásnak, a múlt megtisztításának és az új politikai rend megteremtésének szimbolikus gesztusaihoz. A pártbizottságok, tanácsi hivatalok és más állami szervek épületeiben őrzött dokumentumok, valamint a könyvtárak és művelődési intézmények polcain sorakozó marxista-leninista irodalom a diktatúra emblematikus eszközeinek számítottak. E cselekedetek nem pusztán indulati reakciók voltak: a kortárs beszámolók és a későbbi visszaemlékezések is jelzik, hogy az aktus mögött tudatos szándék húzódott, amely a rendszer legitimációs bázisának látványos megsemmisítésére irányult.³⁴

Heves megyében a forradalom első napjaiban, különösen Egerben és Gyöngyösön, már október 26-ától kezdve megjelentek azok a tömegek, amelyek a pártbizottságok és tanácsok épületeit megrohamozva iratokat vittek ki az utcára, majd azokat nyilvánosan elégették.³⁵ Az események gyakran ünnepélyes, szimbolikus keretben zajlottak: a tömeg éljenzése, a nemzeti zászlók és himnuszok jelenléte arra utal, hogy a dokumentumok elégetését sokan a „régí rend” végérvényes eltörlésének tekintették.³⁶ A könyvtárakból és iskolai gyűjteményekből előkerült marxista-leninista művek, Lenin és Sztálin válogatott művei, valamint a Rákosi-korszak ideológiai kiadványai szintén tűzre kerültek. Ezekben az akciókban a fiatalok szerepe különösen hangsúlyos volt, ami arra utal, hogy az események során a generációs feszültségek is kifejeződtek.

Nógrád megyében az irat- és könyvégetések később, október 28–29-én kezdődtek, pár nappal a salgótarjáni és kisterenyei tüntetések után. Itt is a helyi pártbizottságok és tanácsi hivatalok váltak a tömeg célpontjaivá, de az akciók lefolyása sokszor spontánabbnak tűnt, mint Hevesben.³⁷ Salgótarjánban például a bányászok és fiatal munkások a városi

³² Boer 2012: 26.

³³ Stefán 2023: 347.

³⁴ Révész 2020.

³⁵ Bán 2006: 14–15.

³⁶ Pálvölgyi 1970: 61–80.

³⁷ Á. Varga 1996: 24.

pártbizottság irattárát ürítették ki, majd a főtéren máglyát gyújtottak, amelynek lángjai mellett a rendszer összeomlásáról és a függetlenség visszaszerzéséről beszéltek. Kisterenyén és Pásztón a pártházak kifosztása után került sor az iratanyag megsemmisítésére.³⁸

Az irat- és könyvégetések (2. ábra) több szinten is értelmezhetők. Egyfelől szimbolikus jelentéssel bírtak: a diktatúra adminisztratív és ideológiai alapjainak elpusztítása egyfajta kollektív megtisztulás élményét nyújtotta a résztvevőknek. Másfelől gyakorlati funkcióval is rendelkeztek, hiszen a helyi közösségek így próbálták megakadályozni, hogy a hatóságok a későbbiekben, a megtorlás során felhasználhassák ezeket az iratokat. Ez a tudatos, preventív szándék különösen Heves megyében mutatható ki azáltal, hogy a forradalmi bizottságok tagjai szorgalmazták a dokumentumok eltüntetését. Az irat- és könyvégetések gyakorlata illeszkedik a magyar történelem korábbi politikai fordulataihoz is. Az 1848–49-es szabadságharc, a Tanácsköztársaság bukása vagy a Horthy-korszak váltásai során szintén gyakran előfordult, hogy a korábbi rendszer szimbólumait és dokumentumait nyilvánosan megsemmisítették. Az 1956-os események azonban abban különböznek, hogy ezekben az akciókban széles társadalmi rétegek vettek részt, és a cselekedeteket nem csupán a bosszúvágy, hanem a politikai önrendelkezés iránti vágy is motiválta.³⁹

2. ábra: Irat- és könyvégetések Nógrád és Heves megye területén
A szerző készítette, a térkép alapja: OpenStreetMap

³⁸ Á. Varga 1996: 78–79.

³⁹ Révész 2023.

Vezetőréteg

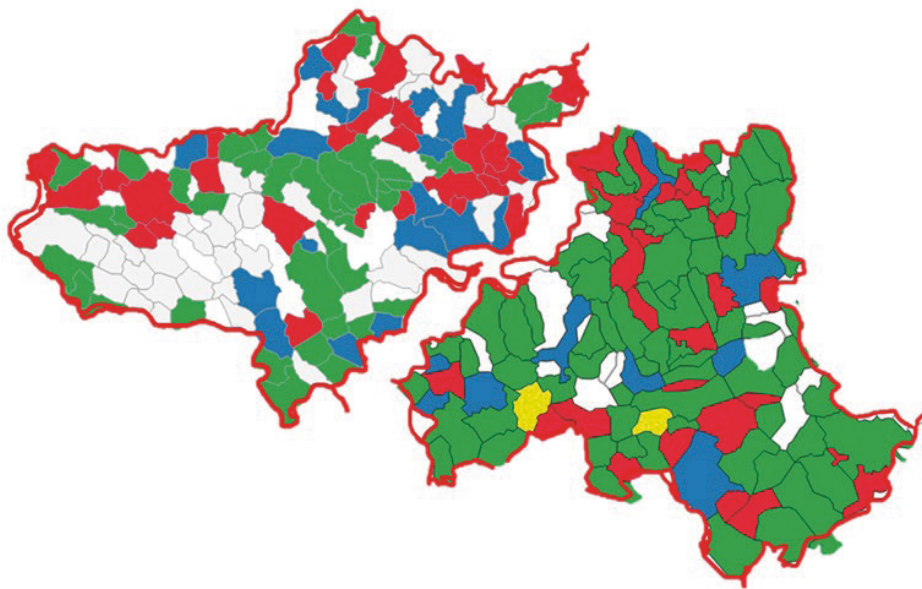
A forradalmi szervezetek – elsősorban a Forradalmi Bizottságok és a Nemzeti Tanácsok – vezetőrétegének összetétele Heves és Nógrád megyében jelentősen különbözött, és ez a különbség érdemben befolyásolta az események alakulását, a követelések jellegét és a helyi közösségek mozgósítását is. A társadalmi struktúrák eltérései, a gazdasági és kulturális adottságok, valamint a megyék eltérő kapcsolódása az országos eseményekhez mind hozzájárultak ahhoz, hogy a helyi forradalmi mozgalmak sajátos karaktert öltsenek.

Heves megyében a munkásság viszonylagos hiánya a vezető pozíciókban egyértelműen a térség gazdasági szerkezetéből fakadt. Bár Eger és Gyöngyös kisebb ipari központokként működtek, a megye döntően agrárjellegű volt, a lakosság jelentős része a mezőgazdaságból élt, vagy kistelepüléseken, falusi közösségekben dolgozott. Ennek következtében a vidéki településeken létrejövő forradalmi bizottságokat túlnyomórészt a paraszti réteg, illetve a helyi gazdák vezették. A városi központokban – különösen Egerben – ezzel szemben az értelmiségi réteg dominanciája volt jellemző: pedagógusok, diákok, köztisztviselők, kisebb vállalkozók és a helyi értelmiség más képviselői álltak az élre. Ez a szervezeti összetétel meghatározta a forradalmi követeléseket is: Heves megyében gyakrabban jelentek meg olyan helyi igények, amelyek a mindennapi élet konkrét problémáira – például a mezőgazdasági termelés feltételeinek javítására vagy a helyi gazdasági önállóság erősítésére – reflektáltak. Az értelmiségi vezetés ugyanakkor politikailag artikuláltabb, szervezettebb tiltakozási formákat is lehetővé tett, ami a megye aktívabb, kezdeményezőbb magatartásában is tetten érhető.

Nógrád megyében ezzel szemben a forradalmi bizottságok vezetőrétege sokkal vegyesebb társadalmi összetételt mutatott. A megye ipari jellege – különösen a bányászat és a kohászat jelenléte Salgótarjánban és a környező településeken – lehetővé tette, hogy a munkásság jelentős szerephez jusson a helyi szervezetekben. A városokban a bányász- és ipari munkásság mellett az értelmiségi réteg képviselői – tanárok, mérnökök, kisebb hivatalnokok – is fontos szerepet játszottak, míg a kisebb településeken a parasztság képviselői kerültek előtérbe. Ez a heterogén vezetői összetétel egyszerre jelentett lehetőséget és kihívást: a különböző társadalmi csoportok eltérő érdekei és politikai elképzelései sokszor nehezítették a közös álláspont kialakítását, ugyanakkor szélesebb társadalmi bázist biztosítottak a forradalmi mozgalmaknak. Ez a bázis tette lehetővé, hogy Nógrádban a forradalmi szervezetek – bár később alakultak ki, mint Hevesben – gyorsan képesek voltak mobilizálni a tömegeket, amikor az országos események erre lehetőséget teremtettek. A vezetőréteg összetételének különbségei szorosan kapcsolódnak ahhoz a reaktivitás–aktivitás (3. ábra) dimenzióhoz, amelyet a két megye forradalmi folyamataiban korábban is megfigyelhettünk. Hevesben az értelmiségi vezetés és a lokális igényekre koncentráló paraszti réteg együttműködése aktív, kezdeményező fellépést eredményezett: már október 25-én megindultak a demonstrációk és gyűlések, és a helyi követelések hamar a felszínre kerültek. Nógrádban ezzel szemben a szervezetek heterogén összetétele, valamint a munkásság országos folyamatokra

való erősebb ráhangoltsága inkább reaktív magatartást eredményezett: a megye csak október 27–28-án kapcsolódott be látványosabban a forradalmi eseményekbe, amikor a budapesti és miskolci hírek hatására szerveződtek meg az első nagyobb tüntetések. A társadalmi összetétel a helyi események jellegét is formálta. Hevesben a forradalom inkább lokális ügyekre, a mindennapi életet érintő problémákra koncentrált, míg Nógrádban a munkásság jelenléte erőteljesebben hozta be a sztrájkok és ipari követelések dimenzióját a forradalmi mozgalmába. Ez a különbség a forradalom leverése után a megtorlások során is érezhető volt: Hevesben az értelmiségi vezetők ellen hoztak súlyosabb ítéleteket, míg Nógrádban a munkásság és a szakszervezeti szervezők kerültek a hatóságok célkeresztjébe. A vezetőréteg összetétele ugyanakkor nem csupán a helyi események lefolyására, hanem a forradalom emlékeztetire is hatott.

Összességében elmondható, hogy a forradalmi szervezetek vezetőrétegének társadalmi összetétele mindkét megyében szorosan kapcsolódott a helyi gazdasági és társadalmi viszonyokhoz, és alapvetően meghatározta, hogy miként formálódtak a helyi események, milyen követelések kerültek előtérbe, és hogyan reagáltak a közösségek az országos forradalmi hullámra. Heves megye aktívabb, kezdeményezőbb szerepvállalása és Nógrád reaktív, de széles társadalmi bázisra épülő mozgalmi együtt mutatják meg, milyen sokféle arcot ölthetett a forradalom vidéken, a helyi társadalmi struktúrák tükrében.

3. ábra: A helyi forradalmi szervezetek vezetői Nógrád és Heves megyében származás alapján⁴⁰
A szerző készítette, a térkép forrása: OpenStreetMap

⁴⁰ **Térképmagyarázat:** pirossal a munkás, kézzel az értelmiségi, zölddel a paraszti, sárgával az egyéb társadalmi osztályba tartozó vezető.

Megtorlások

A forradalom leverését követő megtorlások Heves és Nógrád megyében egyaránt a központi hatalom konszolidációjának eszközei voltak, amelyek célja nem csupán a forradalomban részt vevő személyek felelőssége vonása, hanem a társadalom megfélemlítése és a politikai ellenállás gyökeres felszámolása is volt. Bár a megtorlás általános mintázata országosan hasonló volt, a helyi sajátosságok – a társadalmi struktúrák, a forradalom során betöltött szerepek és a helyi vezetőrétegek összetétele – Hevesben és Nógrádban eltérő dinamikát és hangsúlyokat eredményeztek.

Heves megyében a megtorlások fő célpontjai elsősorban a városi értelmiségi rétegek, a forradalmi bizottságok és nemzeti tanácsok vezetői, valamint azok a pedagógusok, köztisztviselők és kisebb vállalkozók voltak, akik aktívan részt vettek a szervezésben és a helyi követelések megfogalmazásában. Egerben és Gyöngyösön több per indult olyan személyek ellen, akik a forradalmi bizottságok működtetésében kulcsszerepet vállaltak, vagy nyilvánosan felszólaltak a gyűléseken.⁴¹ A vidéki településeken – ahol a paraszti réteg képviselői álltak a helyi mozgalmak élén – a megtorlás jellemzően enyhébb volt: sokszor fegyelmi intézkedések, elbocsátások vagy rövidebb szabadságvesztések formájában jelentkezett, súlyosabb büntetésekre ritkábban került sor. Ez a differenciáltság jól mutatja, hogy a hatalom Hevesben inkább a városi, szervezői és értelmiségi réteget tekintette a forradalom motorjának, amelynek megtörése szükséges volt a rend helyreállításához.⁴²

Nógrád megyében a megtorlás fókusza részben eltért. A megye ipari jellegéből fakadóan itt a bányász- és ipari munkásság, valamint az őket szervező szakszervezeti aktivisták kerültek a hatósági akciók középpontjába. Salgótarjánban és a környező településeken több tucat munkás ellen indult büntetőeljárás, különösen azok ellen, akik a sztrájkok, tüntetések szervezésében vagy a helyi forradalmi szervezetek működtetésében szerepet vállaltak.⁴³ A december 8-i salgótarjáni sortűz utóélete is sajátos dinamikát adott a megtorlásnak: a hatóságok különös eréllyel léptek fel azokkal szemben, akiket a „rendzavarások” felelőseinek tartottak, még akkor is, ha részvételük a valóságban jelentéktelen volt. A megtorlás során a bányászok körében a kollektív büntetés logikája is megjelent, amely a munkahelyi elbocsátásoktól a lakhatási lehetőségek korlátozásáig terjedt.⁴⁴ A kemény megtorlás Nógrádban már december közepén megkezdődött, mikor a Salgótarjáni Acélárugyár munkástanácsának tagjaiként, valamint a gyári nemzetőrség irányítóiként ismert Hadady Rudolfot és Hargitay Lajost december 12-én letartóztatták, majd azzal az indokkal, hogy Budapestre szállítják őket, Hugaagra kerültek. Az éjszaka folyamán megkínózták, majd másnap az Ipoly partján agyonverték őket. A hatóságok igyekeztek eltussolni az ügyet, „ismeretlen hullaként” azonosították a férfiakat.

⁴¹ Bán 2006: 12–13.

⁴² Bán 2006: 365–371.

⁴³ Á. Varga 1996: 44–56.

⁴⁴ Á. Varga 1996: 41–42, 54.

A boncolásra a közeli Balassagyarmaton került sor, majd az egyik városi temetőben hantolták el őket, tetemüket máig nem sikerült azonosítani.⁴⁵

Mindkét megyében közös vonás volt, hogy a megtorlás nem csupán a tényleges cselekvőkre irányult, hanem szélesebb társadalmi rétegeket érintett, demonstrálva, hogy a hatalom képes és hajlandó bármilyen szervezkedést, tiltakozást azonnal és példát statuálva elfojtani. A bírósági eljárások, az elbocsátások és a rendőrségi megfigyelések célja a félelemkeltés mellett a társadalmi hierarchiák újjáépítése és a Kádár-rendszer legitimitásának erősítése volt. Ennek érdekében a helyi nyilvánosságot is felhasználták: a sajtóban rendszeresen megjelentek beszámolók a „forradalmi elemek” elleni perek eredményeiről, hangsúlyozva a „törvényesség” látszatát, miközben a megtorlások valós motivációja a politikai megfélemlítés volt.

A megtorlás dinamikáját tekintve Hevesben gyorsan, már 1957 elején megkezdődtek a vizsgálatok és a felelősségre vonások, míg Nógrádban a salgótarjáni sortűz nyomán elhúzódóbb, sok esetben fokozatosan kiterjesztett eljárások zajlottak. Ez részben a hatóságok információhiányából, részben a munkásság szervezettségéből fakadt, ami kezdetben nehezítette a célzott fellépést. Idővel azonban itt is érvényesült a központi akarat: a helyi vezetőket eltávolították, a közösségeket megfélemlítették és kikényszerítették a bányász-retegek lojalitását. A megtorlások társadalmi következményei mindkét megyében mély nyomokat hagytak. Hevesben az értelmiségi réteg visszahúzódása, a politikai közbeszéd óvatosabbá válása, valamint a helyi közösségek bizalmatlansága hosszú évekre meghatározta a társadalmi életet. Nógrádban a munkásközösségekben tapasztalt kollektív trauma – a sortűz, a bírósági eljárások és a gazdasági retorziók együttes hatása – különösen tartós elnyomó légkört teremtett, amelyben a nyílt ellenállás lehetősége szinte teljesen megszűnt.

Összességében a megtorlások mind Hevesben, mind Nógrádban a Kádár-rendszer konszolidációjának eszközeként működtek: nem pusztán a múlt lezárásáról volt szó, hanem egy új politikai rend megteremtéséről, amelyben a lojalitás és a passzivitás vált a túlélés zálogává. A két megye eltérő társadalmi szerkezete ugyan különböző dinamikákat eredményezett, de a hatalom célja mindkét esetben azonos maradt: megtörni az ellenállás szellemét, és a félelemre építve újraszervezni a helyi társadalmak működését.

Összefoglalás

A forradalom Heves és Nógrád megyében egyszerre jelentett lokális kezdeményezéseket és az országos eseményekre adott reakciókat, miközben mindkét térség sajátos társadalmi, gazdasági és politikai sajátosságai formálták az események menetét. Heves megyében a forradalmi aktivitás korán, már október 25-én megindult, és a helyi követelések gyakran a mindennapi élet konkrét problémáira, a mezőgazdasági és városi ügyekre

⁴⁵ Stefán 2023: 49–50.

irányultak. Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban a demonstrációk mellett az első szimbolikus cselekedetek is hamar megjelentek: a városi tanácsok épületeiről eltávolították a vörös csillagokat, megrongálták a pártjelképeket, sőt a helyi könyvtárak marxista-leninista kiadványait nyilvánosan elégették. A paraszti és értelmiségi réteg vezetése aktív, kezdeményező fellépést tett lehetővé, ami a helyi követelések artikulálásában, a szimbolikus erőszakban és az irat-, illetve könyvégetések megszervezésében is tetten érhető volt. Ezzel szemben Nógrád megyében a forradalmi események jellemzően később bontakoztak ki, a megye a budapesti és miskolci hírek hatására reagált. Salgótarjánban és Kisterenyén a demonstrációk, a pártházak kifosztása és a vörös csillagok eltávolítása október 28–29-én kezdődött. A nógrádi vezetőréteg heterogén összetétele – munkások, parasztok és értelmiségiek vegyesen – lehetővé tette a tömegek gyors mobilizálását, de a követelések és a szerveződés helyenként kevésbé volt lokálisan artikulált. A helyi bányász- és ipari munkásság jelentős jelenléte a forradalmi akciókban a sztrájkok és ipari követelések dimenzióját is erősítette.

Mindkét megyében megjelentek az erőszakos cselekmények, amelyek központi eleme a fegyvertelen tömegek elleni fellépés volt. Salgótarjánban december 8-án, Egerben pedig december 11–12-én a sortűzek során több tucat ember vesztette életét, elsősorban munkások, diákok és civilek. A hatalom a félelemkeltés és a nyílt ellenállás gyors elfojtásának eszközét alkalmazta.

A szimbolikus erőszak, a rongálások és szobordöntések, valamint az irat- és könyvégetések a forradalom másik meghatározó motívumát képezték. Hevesben az aktív szimbolikus cselekedetek – a vörös csillagok eltávolítása, a Rákosi-portrék és pártjelképek megrongálása, valamint az ideológiai irodalom elégetése – már a mozgalom kezdetén megjelentek, míg Nógrádban ezek az akciók többnyire a budapesti és miskolci események hatására bontakoztak ki. A cselekedetek mögött tudatos szándék állt: a diktatúra szimbólumainak megsemmisítése nemcsak a múlt elutasítását, hanem az új politikai rend előkészítését és a helyi közösségek mozgósítását is szolgálta.

A vezetőréteg összetétele szintén eltérő volt: Hevesben a vidéki paraszti és városi értelmiségi réteg dominált, ami a helyi, konkrét igények artikulálását és a korai aktivitást tette lehetővé, míg Nógrádban a munkás-paraszt-értelmiségi vegyes vezetés a gyors tömegmozgósítás eszközét biztosította, ugyanakkor a helyi kezdeményezések később jelentek meg. E különbség a reaktivitás–aktivitás dimenzióját is jól illusztrálja: Hevesben az események lokális, kezdeményező jellege dominált, Nógrádban a megye sokkal inkább reagált az országos folyamatokra.

A forradalom leverését követő megtorlások Hevesben elsősorban az értelmiségi vezetőkre, a forradalmi bizottságok tagjaira, a pedagógusokra és köztisztviselőkre irányultak, a vidéki paraszti vezetés gyakran enyhébb szankciókat kapott. Nógrádban a bányász- és ipari munkásság, valamint a szakszervezeti aktivisták kerültek a hatóságok célkeresztjébe, különösen a salgótarjáni sortűz után. A megtorlások célja mindkét megyében az ellenállás megtörése, a társadalmi félelemkeltés és a politikai kontroll megszilárdítása volt. A büntetőeljárások, elbocsátások és kollektív retorziók hosszú távon mély nyomot hagytak a közösségekben, alakítva a helyi társadalmi hierarchiákat és a közbeszéd korlátait.

Összességében a Heves és Nógrád megyei események egyszerre tükrözik a forradalom országos folyamatainak helyi adaptációját és a térségek sajátos társadalmi, gazdasági jellemzőit. Heves aktív, kezdeményező fellépése, a lokális követelések és szimbolikus cselekedetek kiemelkedő szerepe, valamint Nógrád reaktív, de széles társadalmi bázisra épülő mozgalmi együtt mutatják meg, hogy a forradalom vidéken mennyire sokszínű és komplex történeti jelenség volt, ahol a társadalmi összetétel, a gazdasági szerkezet és a politikai hagyományok mind érdemben befolyásolták az események lefolyását és az azokból következő emlékezetet.

Felhasznált irodalom

- Á. Varga László 1996: *1956 Nógrád megyei kronológiája és adattára*. Salgótarján. 16–260.
- Bán Péter 2006: *Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai*. Eger. 11., 12–371.
- Berki Imre 2007: Az 1956–57. évi sortűzek rövid története. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (13.) 16. 25–33.
- Boer, Pim, den 2012: Emlékezhelyek összehasonlító szempontú vizsgálata. *Studia Litteraria* (51.) 1–2. 24–31. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/3998>
- Gyebnár Kristóf 2018: „Salgótarjánban nem volt egy pofonütés sem, és a válasz ez volt?!” Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz. *Újkor.hu* <https://ujkor.hu/content/1956-december-8-sortuz-salgotarjanban> (utolsó elérés: 2025. augusztus 4.)
- Jakab Sándor 1971: *Nógrád megye története IV*. Salgótarján. 9–41.
- Molnár Pál – Szomszéd Imre 1970: *Nógrád megye története III*. Salgótarján. 7–50.
- Nagy József 1971: *A szocializmus építése Heves megyében (1945–1969)*. Eger. 7–41.
- Nagy József 1978: *Eger története*. Eger. 278–291.; 306–345.
- Pálvölgyi Endre: *Könyvek a vádlottak padján*. Budapest. 1970. 61–80.
- Pótó János 2001: Rendszerváltások és emlékművek. *Budapesti Negyed* (9.) 32–33. 219–244.
- Révész Sándor 2020: A könyvpusztítás joga és haszna. *HVG* https://hvg.hu/360/20201031_Revesz_A_konyvpusztitas_joga_es_haszna (utolsó elérés: 2025. július 17.)
- Révész Sándor 2023: A könyvégetés értelméről és értelmetlenségéről. *HVG* https://hvg.hu/360/20230114_Revesz_Sandor_A_konyvegetes_ertelmerol_es_ertelmetlensegerol (utolsó elérés: 2025. július 18.)
- Stefán Antal Krisztián 2023: Egyedi és közös jellemzők Nógrád megye 1956-os forradalmánál. In: Molnár Dániel – Molnár Dóra (szerk.): *XXVI. Tavaszi Szél Konferencia Tanulmánykötet II*. Budapest. 47., 49–50.
- Szabó Béla – Horváth István 1969: *Nógrád megye története II*. Salgótarján. 72–97.
- Szerencsés Károly 2023: 1956 – A vidék forradalma. *Rubicon* <https://rubicon.hu/hu/cikkek/1956-a-videk-forradalma> (utolsó elérés: 2025. július 17.)
- Varga Zsuzsanna 2021: *A magyar parasztság esete a szovjet kolhossal*. Budapest. 43–46.